IL-BELT TA' GERAX FI ŻMIEN L-INSARA

Kull min iżur il-ħerba tal-belt ta' Ġerax(1), fit-Transġordanja, jibqa' mistagħġeb bil-kobor u l-ġmiel tal-fdalijiet qodma li fiha: kolonni twal, m'ogħla s-sema; ħitan donnhom swar, mibnija b'ħaġar meqjus, minġur u mmelles; toroq twal, imballta, wesgħin u watja. Kollox jixhed żmien ta' ġid, għerf u hena; żmien li għab u għadda, ilu akar minn elf sena. Il-kotra ta' dawn il-fdalijiet huma ta' żmien il-Pagani ta' Ruma, imma hemm ukoll fdalijiet ta' żmien l-insara ta' Bisanzju(2), li għad li m'humiex tal-kobor ta' dawk ta' qabilhom, imma ta' min isemmihom, għax għandhom ukoll is-siwi tagħhom.

Gerax, Transġordanja. — Biċċa mit-triq il-kbira, jew "cardo maximus" tal-belt. Fix-xellug jidher it-taraġ li jieħu għall-kattidral (bejn il-kolonni) u wara l-ħerba tal-kattidral in-nifsu, fejn kien jitbiddel l-ilma f'inbid, u hemm ix-xbieha tal-Madonna u l-Anġli.

Għal kemm Ġerax kienet belt imrawma sa minn żmien l-Imperaturi Antonini, bejn is-snin 96 u 192 Wara Kristu, meta d-Din Nisrani kien ħa ġmielu, jew dan id-Din il-ġdid ma kienx daħal fiha, jew jekk daħal, ma kienx imqabbad; dan jidher mill-ħafna kitbiet Insara li hemm f'dik il-belt, li ma jsemmu ebda qaddis Martri minn Ġerax. Ara kemm hu hekk, li meta f'din il-belt inbnew knejjes għal qaddisin Martri, dawn il-Martri ma kinux minn Ġerax, imma minn pajjiżi oħra. L-ewwel atar ta' ġemgħa ta' Nsara fil-belt ta' Ġerax huwa tas-seklu Erbgħa, u dil-ġemgħa tidher li kienet mill-ewwel imrawma, u kellha Isqof fir-ras tagħha. U damet qawwija sħiħa sas-seklu Sebgħa.

Kif wieħed jifhem mill-kitbiet li jinsabu fil-knejjes ta' dak iż-żmien, l-isqfijiet ta' Ġerax, mis-seklu Erbgħa sas-seklu Sebgħa, kienu dawna: Eskerezju (għal ħabta tas-sena 395), Flakku (451), Marjanu (bejn is-seklj Ħamsa u Sitta), Klawdju (464), Pawlu (531), Anastasju (l-ewwel nofs tas-seklu Sitta) u Ġenesju (611). Dawn l-Isqfijiet

---

(1) Il-kelma **Gerax** tinqara bl-aċċent fuq l-ewwel vokali, bħal **lemaħ, fetaħ, seraq.**

(2) Bisanzju, jew Bisantju, jiġifieri Kostantinopli.

imsemmijin fil-kitba qishom dejjem għal xi xogħol li għamlu, għax kif jidher, f'Ġerax, l-Isqof ma kellux x'jaqsam mad-Djiena biss, imma wkoll ma' kull xogħol li kellu b'għan il-ġid tannies tal-pajjiż li kien taħt jeddu.

Mill-ħajja u x-xogħol tal-insara ta' Ġerax, l-aktar ħaġa li għadha tidher sal-lum, huma l-fdalijiet tal-knejjes li bnewhom ma' tul tlett mitt sena. Fittaħfir li sar f'dil-belt xi għaxar snin ilu, inkixfu fdalijiet ta' tnaxer knisja (dra-

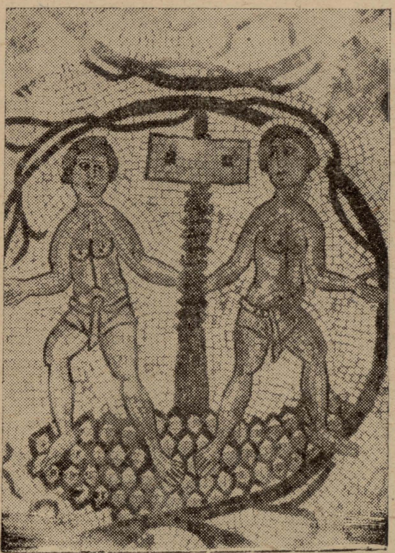

Gerax. — Biċċa mill-mużajk tal-art tal-knisja li kixfu l-Franġiskani. Jidhru żewġt itfal għedin jagħsru l-għeneb.

bi knisja waħda jkun fiha ħafna kappelli), barra minn knisja oħra li kixfuha ftit snin ilu l-Franġiskani. Għalkemm il-għadd ta' tlettaxer knisja huha għadd kbir ġmielu għal belt waħda, barra minn dawn kien hemm knejjes oħra, kif jidher minn xi kliem ta' kitbiet ta' dak iż-żmien.

Mill-kitba jidher li fis-seklu Erbgħa f'Ġerax inbena katedral; żewġ knejjes inbnew fis-seklu Ħamsa; disa' knejjes inbnew fis-seklu Sitta, u knisja waħda fis-Seklu Sebgħa. Jidher mela li l-insara ta' Ġerax żdiedu l-aktar fis-Seklu Sitta; jew għax kotra kbira ta' Pagani qalbu u saru Nsara f'daqqa, jew għax l-insara ta' dik il-belt, għal ħaġa jew oħra, rikbu r-riħ. Din l-aħħar ġraj:a tidher għax fis-Seklu Sitta l-insara biddlu fi knejjes tagħhom biċċa bini kbira tal-Pagani fil-"cardo maximus"(3), u wkoll sinagoga tal-Lhud. Dil-ħaġa ma setgħetx issir li kieku l-kotra kbira tannies ta' Ġerax ma kinux insara.

Dawn il-knejjes kollha f'belt waħda u kollha qrib xulxin, donnhom jagħtuk taħseb li l-Insara ta' Ġerax kienu mifrudin bejniethom, jiġifieri ma kinux ta' twemmin wieħed, għal hekk kull ġemgħa ta' Nsara kellha l-knisja tagħha. Imma fil-kitba li nstabet s'issa ma hemm ebda ħjiel ta' dan. Fi żmien wieħed qatt ma jissemma ħlief Isqof wieħed, u ebda kelma ma nstabet miktuba li turi li l-Insara ta' Ġerax fid-Djiena ma kinux jaħsbuha kollha xorta waħda.

Mill-kitba magħruf ukoll l-isem tal-qaddisin li għaliehom kienu msemmija l-knejjes. Dawn huma: l-Appostli, il-Profeti u l-Martri; San Ġwann il-Għammiedi; San Tewdor, San Ġorġ, San Qużman u San Damjan. Għad li s'issa għad ma nstabet ebda knisja msemmija għal Madonna, ma jfissirx li l-Madonna ma kinitx meqjuma f'Ġerax, għax mhux tal-knejjes kollha għadu nstab il-fdal. Tarġa', li l-Madonna kienet meqjuma f'Ġerax jidher għax hemm xbiha tagħha b'San Grabiel u San Mikiel, wieħed kull naħa, f'kappella f'ras ta' taraġ li kien jitla' mill-"cardo maximus", mibnija mal-ħajt il-warrani tal-katedral.

Uħud mill-knejjes kienu mibnija

(3) Il-**cardo maximus** kien ikun it-triq il-kbira tal-belt, wiesgħa u dritta, u qisu dejjem imżejna bil-kolonni.

f'ġieħ il-qaddisin Martri, bħal ma jidher mil-kitba li nstabet fil-fdal tal-knisja ta' San Tewdor, li tgħid: "Jien iddar sabiħa ta' Tewdor ir-Rebbieħ, Martri li qatt ma jmut, raġel maħbub minn Alla, lis-sebħ tiegħu tar fuq l-art u l-baħar u niżel sal-qiegħ tal-egħmiq. Ġismu jinsab taħt l-art imma ruħu tinsab fis-sema, tieħu sehem fil-hena ta' l-Anġli għala dejjem, u tħares mill-ħsara lil dil-belt u lil dawk li jgħammru fiha, issa u fiż-żmien li ġej. Għal ħniena t'Alla dan il-bini inbena fix-xahar ta' Dijos tas-sena 559" (kif ngħoddu issa, sena 496).

Il-biċċa l-kbira tal-knejjes ta' Ġerax xbihat u suriet mill-knejjes, bosta mill-qiegħan tal-mużajk tal-knejjes huma maqlugħa, biex jitħassru x-xbihat ta' nies li kien hemm. Ftit knejjes sfaw ħielsa minn dan it-taħsir, fosthom dik li sabu l-Franġiskani. Fil-mużajk ta' l-art ta' dil-knisja jidhru tlieta minnies, raġel u żewġ nisa. Ir-raġel iżomm il-bhur f'idu, b'ismu miktub "Elija"; mara bl-isem "Marija", aktarx kienet martu, u tifla, bl-isem tagħha "Soreg", aktarx binthom. Jista' jkun li dawn kienu nies li għenu b'ġidhom lil din l-knisja. Fil-knisja ta' San Qużman u San Damjan, fil-mużajk fl-art, hemm ukoll raġel iżomm il-bhur, ismu "Tewdor" u martu "Ġorġa"; u żewġt irġiel oħra ħamlin bixkilla bil-frott, għal knisja, ismhom "Kallenistu" u "Atriku". Ma' ġenbhom hemm kitba qasira bħala talba 'l Alla biex igħin lil dawn ir-rġiel u jħallashom tal-frott bikri li ġiebu lil knisja. Il-għoti ta' frott u tagħam, żejt u nbid lil knisja kien jiswa biex bihom jgħixu l-qassisin u l-foqra Nsara. Hemm xbihat oħra ta' nies jaqtgħu l-għeneb u oħrajn jistadu l-

Malta, ir-Rabat. — Il-għolja tal-Virtut u fuqha l-knisja li quddiemha hemm bir tal-ilma ġieri, li jingħad li kien jitbiddel f'inbid nhar Lapsi, kull sena.

magħmula bi tliet taqsimiet jew "navi", mifrudin waħda mill-oħra bil-kolonni, u b'żewġ sagrestijiet, waħda kull naħa tal-artal tan-nofs. Knisja għamla ta' salib f'Gerax hemm waħda biss, u knisja għamla ta' sala kbira, hemm waħda biss ukoll.

Billi għadd kbir mill-knejjes ta' Ġerax kienu fl-aqwa tagħhom fis-sena 722-3, meta bdiet iċ-ċaqlieqa ikonoklasta, jiġifieri t-tħassir u t-tkissir tax-

bhejjem, u xbiha tax-xhur tas-sena. Hemm ukoll mużajk ta' xbihat ta' bliet tal-Masar jew Eġittu, l-aktar ta' Lixandra u Menfis.

Bħal ma għedna qabel, ix-xogħol ta' l-Isqof ta' Ġerax ma kienx biss li jibni knejjes u jqaddes fihom. F'kitba li nstabet f'nofs ta' sala mdawra li qabel kienet bini tal-Pagani, imsemmi li hemm kienet Djakonija, jiġifieri dar li fiha jinżammu l-flus u ħwejjeġ u ikel għal foqra u l-morda Insara tal-pajjiż. Il-kitba tgħid hekk: "Għal ħniena t'Alla din id-Djakonija saret fix-xahar ta' Artemis, tas-sena 627 (sena tagħna 565)." Dan ma jfissirx li qabel f'Ġerax ma kienx hemm Djakonija, u l-foqra ma kinux mgħejjuna, imma li dak iż-żmien trawwmet Djakonija akbar, għax billi żdiedu l-Insara, żdiedu wkoll il-foqra u l-morda, u ma għandniex xi ngħidu, żdiedet ukoll il-għajnuna għal ħteġiet tagħhom.

Sant Epifanju, li miet fis-sena 403, imsemmi li fis-Seklu Erbgħa, kien isir għid f'Ġerax li fih l-ilma kien jinbidel f'inbid biex ikun imfakkar il-għaġeb li għamel il-Mulej fit-tieġ ta' Kana. Dan il-għid kien isir fil-jum tax-xahar ta' Tubi, jiġifieri nhar il-Ħammiem, jew "Epifanija", fis-sitta ta' Jannar kif ingħoddu issa (Adv. Haereses, II, 1, Patrologia Graeca, 41, 941-2). Jgħid ukoll Sant Epifanju li dan il-għaġeb kien isir f'ħafna naħat(4). Dan hu kliemu: "F'Ċibra, raħal tal-Karja, hemm għajn ta' l-ilma li fil-ħin li l-Mulej biddel l-ilma f'inbid f'Kana, l-ilma tagħha wkoll isir inbid. Hekk ukoll isir f'għajn oħra f'Ġerax, fil-Għarabja. Jiena xrobt mill-għajn ta' Ċibra u sħabi xorbu mill-għajn ta' Ġerax, li qegħda fil-Martyrion". Din it-tagħrifa ta' l-aħħar ġiegħlet jaħsbu lin-nies li ħaffru l-qdumijiet tal-belt li l-għajn li semma Sant Epifanju hija dik li sabu filbitħa tal-katedral, qrib il-knisja ta San Tewdor. Ħada din il-għajn hemm maqgħad tal-ħaġar, ma' dahar il-knisja, u quddiemu wesgħa li kienet magħluqa b'xatba jew sarbut rikkibiet. Imkien aħjar minn dak, biex isir dan il-għaġeb, ma satax jingħata: fuq il-maqgħad kien joqgħod l-Isqof, u quddiemu, fil-wesgħa l-magħluqa, il-qassisin, biex in-nies ma jrossuhomx waqt il-ħamba ta' xħin isir il-għaġeb tat-tibdil ta' l-ilma f'inbid.

Hu magħruf li f'Ġerax, meta n-nies tagħha kienu Pagani, kien hemm qima kbira lejn Alla ta' l-inbid, li bil-Grieg kien jissejjaħ Djonisju u bil-Latin Bakku. Fil-għid tiegħu kienu jagħmlu għejjun ta' l-inbid flok ilma, biex in-nies tinla' ż-żjar u tixrob kemm tixtieq qalbha. Għal hekk inħaseb li l-għid Nisrani tat-tibdil tal-ilma f'inbid, kien il-għid il-qadim tal-Pagani, li mbagħad l-Insara ta' Ġerax tawh it-tifsir tat-tifkira tat-tieġ ta' Kana. Din ma hix ħaġa tal-għaġeb, għax tibdil bħal dan ta' għejjeda sar f'ħafna pajjiżi, bħal ma sar fil-Masar, f'xi drawwiet Pagani fil-jum tal-Ħammiem jew Epifanija (ara fuq hekk: Righetti, "Storia Liturgica, II", imxandra f'Milan, fis-sena 1946). Kif wieħed jista' jifhem, il-kotra l-kbira tannies ta' Ġerax kienu jaħdmu r-raba u jrabbu l-bhejjem, imma fosthom kien hemm ukoll uħud kbarat u għonja, għax ismijiethom, bħal Flavju Gawdenzju, Flavju Anastasju, Flavju Elija, u t-tribun Dagestu, li għamel xogħol kbir fi żmien l-Imperatur Ġustinjanu (565) jissemmew fil-kitbiet. Ma-

(4) Hemm għidut li t-tibdil tal-ilma f'inbid kien isir ukoll f'Malta, imma nhar Lapsi, f'nofs il-lejl, m'hux nhar il-Ħammiem. Ara x'kiteb fuq hekk Mons. Grech fil-ktieb tiegħu: "La Chiesuola delle Virtut", faċċata 15 u 30. Il-mara li kellha r-raba tal-Knisja tal-Virtut, ir-Rabat, qaltlu li l-ilma tal-bir ta' quddiem il-knisja, f'Lapsi kien jitla' sax-xifer, u jsir inbid.

għruf ukoll li kien hemm nies oħra tat-tajjeb u nies tas-snajja', bħal dawk li jaħdmu l-deheb biex jiżżejnu n-nisa.

Mill-kitbiet wieħed jista' jagħraf u-koll ħafna minn dak li l-insara ta' Ġerax kienu jemmnu. F'kitba minnhom hemm dal-kliem: "Alla wieħed u Kristu Rebbieħ", bħala tweġiba għal kitba oħra Pagana, li tgħid: "Alla wieħed u Ġuljanu Imperatur" (5). Kemm kienu jgħożżu d-Din Nisrani għadu jidher u-koll minn kliem bħal dan li jinsab fil-kitbiet ta' dak iż-żmien: "Mulej, għinna!" "Imqaddsa Marija, ħarisna!" "San Ġorġ, ieqaf magħna!", u oħrajn. F'dawn il-kitbiet Kristu hu msejjaħ: "Dawl u Ħajja".

Meta l-Misilmin ħadu Ġerax, il-ħajja Nisranija nfilġet. Beqgħet tnin ftit tas-snin u fl-aħħar intfiet għal kollox. Ħaġa tas-sew tal-għaġeb kif dawk l-Insara li b'xogħol u taħbit kbir bnew dawk il-knejjes kollha, tilfu hekk malajr twemminhom. Imma dan hu li ġara, u ħadd ma jista' jiċħdu. Fl-istorja hemm ġrajjiet ta' tibdil f'daqqa, li hu magħruf li ġara, imma kif u għaliex ġara, ma jistax jiftiehem.

P. B. Bagatti, O.F.M.

---

(5) Dan kien Ġuljanu l-Apostata, iben Kostanzu Floru, jiġifieri aħwa ma' Kostantinu l-Kbir, mill-missier biss, għax ma kienx bin Santa Liena. Dan għall-ewwel kien Nisrani, imma raġa' qaleb Pagan. Twieled fis-sena 331 u miet fis-sena 363, fil-ħarb mal-Persin. Hu u jmut għajjat: "Int irbaħt, ja Galili!" (**Galili** jiġifieri Ġesù).

(Noti tal-Editur)

ID-DIELJA FIL-BIBBJA

L-ewwel ħsieb ta' Nuħ malli ħareġ mill-Arka, wara l-Għarqa l-Kbira jew **Dilluvju,** kien li jiżżi ħajr 'l Alla talġid kbir li kien qala' minn għandu. Għaldaqshekk debaħlu dbiħ ta' bhejjem safja minn kull xorta u Alla wara li xamm dik il-fwieħa ta' laħam mixwi (kif miktub fil-Ktieb Imqaddes) wegħdu li ma kellu qatt aktar jibgħat għarqa fuq id-dinja. Hieni b'dik il-wegħda, it-twajjeb bidwi, li kien raġel temmi quddiem Alla (Ktieb in-Nisel, VI, 9), raġa' qabad jagħżaq u jiżra' l-art, bħal ma kien jagħmel dari qabel ma daħal fl-Arka. Barra minn dan, billi kien ġieb mill-Armenja ftit żraġen tad-dwieli, ħawwilhom u rawwam karem jew għalqa tal-għeneb. Id-dwieli kibru, għamlu l-għeneb, li għasru u għamlu nbid u xorob minnu bil-kotra; u tqarraq, għax ma kienx jaf il-qawwa tiegħu, u bla ma ried intilef minn sensiħ bis-sakra (Ktieb in-Nisel, IX, 20).

Malli qam mis-sakra, u kien mgħarraf bl-imġiba ħażina miegħu ta' ibnu Ħam, għadab għalih u seħet in-nisel tiegħu: "Ikun misħut Kangħan! Qaddej ikun, tal-qaddejja ta' ħutu!" (Nisel, IX, 24).

Wieħed kellu jaħseb li għal din il-ħsara li ġrat ħtija ta' l-inbid tal-għeneb, in-nies kellhom jobogħdu lid-dielja. Imma ma ġarax hekk. Mill-Kotba Mqaddsa nafu li d-dwieli kienu mrobbijin b'għożża kbira. Fuq kollox sabiħa wisq hi x-xhieda tal-Għanja ta' Izajija, li fiha jxebbah lill-bidwi u l-karem ma' Alla u l-poplu tiegħu (Iżajija, V, 1-2).

It-taħwil tad-dwieli, isir l-aktar fuq